

פרשת אחרי מות: כמה מתפללים צריך כדי להתחיל חזרת הש"ץ

פתיחה

בעקבות הקורונה וסגירת בתי הכנסת, נוצר מצב שאנשים רבים מתפללים ברחוב במניינים ארעיים. שבוע שעבר עסקנו בשאלה האם אומרים ברכת שבע במניין שברחוב, ולפני שלושה שבועות עסקנו במה יעשה ציבור שפספס קריאת התורה. השבוע נעסוק בשאלה נוספת שהתעוררה בגלל המניינים המצומצמים, לכמה מתפללים יש לחכות בשביל להתחיל חזרת הש"ץ.

פריסה על שמע

עוד לפני שנגיע לשאלה בה פתחנו, יש לפתוח במספר נושאים שיובילו לנושא הנדון. הגמרא במסכת מגילה (כג ע"ב) כותבת שאין פורסים על שמע, עוברים לפני התיבה, קוראים בתורה ונושאים כפיים בפחות מעשרה.

מה הכוונה "פורסים על שמע"? לדעת **רש"י** (ד"ה אין) ו**תוספות** (ד"ה ואין), כוונת הגמרא לומר שאפשר לפרוס את התפילה ולחלקה לחלקים. דהיינו, אם יש עשרה שהתפללו ביחידות ולא אמרו ברכו וקדושה, מותר לאחד מהם להגיד קדיש, ברכו, ברכה ראשונה של קריאת שמע (יוצר אור), ומיד חזרת הש"ץ, בצורה זו ישלימו את אשר הפסידו, וכך פסק **השולחן ערוך** (טו, א):

"אם יש בני אדם שהתפללו כל אחד בפני עצמו ביחיד, ולא שמעו לא קדיש ולא קדושה, עומד אחד מהם ואומר קדיש וברכו וברכה ראשונה יוצר אור ולא יותר, וזה נקרא פורס על שמע לשון חתיכה פרוסה, שאין אומרים אלא קצת ממנה. לאחר שסיימו ברכת יוצר אור אומר אבות וגבורות וקדושה ואתה קדוש, וזה נקרא עובר לפני התיבה."

כאשר יש עשרה שלא התפללו, וודאי שאפשר להעלות אדם שיאמר קדושה וברכו. דנו הראשונים, האם רק בשביל עשרה אנשים שלא שמעו קדושה וברכו מותר לפרוס על שמע, או שאפשר גם בפחות מכך:

א. **הרמב"ם** (תפילה ח, ד) כתב שאפשר להסתפק גם בששה שלא שמעו (ובלבד שיהיו איתם עוד ארבעה אנשים שמשלימים לעשרה), וכן מופיע במסכת סופרים (י, ז). אסמכתא לדבריו הביאו מהפסוק בשופטים בו כתוב "בפרוע פרעות בישראל, בהתנדב עם ברכו ה'". המילה ברכו היא המילה השישית - רמז לכך שבמקרה של שישה אנשים שלא שמעו, אפשר לומר ברכו וקדושה.

ב. **התוספות** (שם) למדו אחרת את הפסוק שהביא הרמב"ם וכתבו, שאפילו בשביל שלושה אנשים שלא שמעו קדושה וברכו מותר לפרוס על שמע. הם פירשו שלומדים רק מהמילים 'בפרוע פרעות בישראל' שבפסוק את כמות האנשים שלא אמרו קדושה וברכו, שהרי כך משמע, שמדובר באנשים שלא עשו כהוגן (ולא התפללו עם כולם), ואז יתנדב שאר העם שהתפלל ('בהתנדב עם') לברך איתם. ג. דעה שלישית והמקילה ביותר היא דעתו של **רש"י** (מובא בתוספות) שכתב, שאפילו בשביל אדם אחד שלא שמע קדושה וברכו, מותר לפרוס על שמע וכן כתב **תרומת הדשן** (מובא בבית יוסף טו) שנהגו העולם.

מהי תפילה בציבור

להלכה פסק **השולחן ערוך**, שלכתחילה רק עבור ששה אנשים שלא התפללו מותר להגיד ברכו וקדושה, ובדיעבד אפילו עבור אדם אחד (וכפי שלפעמים עושה מי שמאחר). עד כה ראינו את המחלוקת כמה מתפללים צריכים בשביל ברכו, עוד דנו הפוסקים כמה אנשים שלא התפללו מותר לצרף בשביל להתפלל שמונה עשרה, והתפילה בכל זאת תחשב תפילה בציבור:

א. **הדרכי משה** (טו) כתב, שכמו שבקדיש ובקדושה אפשר להסתפק בשישה אנשים שלא שמעו, מכיוון שרובו ככולו, כך כדי שתפילה תחשב תפילה בציבור, די בששה אנשים שלא התפללו (שהרי שניהם דבר שבקדושה). כך עולה גם מדברי **הרמב"ם** (תפילה ח, ד), וכן פסקו להלכה **המשנה ברורה** (טו, ח) ו**המנחת יצחק** (ט, ו).

אמנם לכאורה, הרי כפי שראינו בקדיש ובקדושה אפשר בדיעבד להסתפק באדם אחד שלא התפלל, אם כן גם בשביל שתפילה תחשב בציבור לכאורה אפשר להסתפק באדם אחד שלא התפלל. למרות זאת אין הדבר כך, וצריך לפחות ששה אנשים. בטעם החילוק הסביר **שולחן ערוך הרב** (טו, ה), שהתפילה צריכה להיות בציבור, וציבור זקוק לפחות לששה שלא התפללו, ובלשונו:

"אף על פי שאפילו יחיד שלא שמע קדושה יכול לירד לפני התיבה ולחזור ולהתפלל כל התפילה בשביל הקדושה, מכל מקום אם לא התפלל עדיין אין לו להתפלל בלחש תחלה אלא אם כן יש ששה שהם רוב מנין שלא התפללו עדיין שאז הם כמו צבור גמור, אבל בפחות מששה שלא התפללו לא יתפלל הש"ץ בלחש תחילה."

ב. דעה חולקת מופיעה ב**מהרי"י מינץ** (טו' טו) שכתב, שאם עשרה התפללו וסיימו את התפילה, ובאו אחר כך עשרה נוספים - יכולים העשרה החדשים להתפלל. מתוך דבריו הבין הדרכי משה, שדווקא כאשר נכנסו עשרה אנשים חדשים אפשר להתפלל, אבל אם נכנסו פחות מכך - הם לא יכולים לצרף למניין את האנשים שכבר התפללו.

הרב משה פיינשטיין (אג"מ א, כח - ל) גם צעד בשיטה זו וסבר, שבשביל שתפילה בלחש תחשב תפילה בציבור צריך עשרה שלא התפללו. בטעם הדבר שאי אפשר להסתפק ברוב, ביאר שמכיוון ש'ציבור' היוצרים תפילה בציבור מורכב דווקא מעשרה אנשים (וכדברי הגמרא במגילה), לא שייכים כאן דיני רוב, וכפי שבפסח לא אוכלים רוב כזית מצה, כיוון שהתורה הצריכה כזית מצה דווקא¹. לעומת זאת בקדיש ובקדושה מספיק שיהיו עשרה שחלקם כבר יצאו ידי חובה, מכיוון שאין כאן עניין ליצור משהו ציבורי (וכמו תפילה בציבור), והיחיד שלא יצא ידי חובה הוא זה שעומד במרכז. הסיבה שבכל זאת הצריכו שיהיו עשרה בזמן האמירה היא, שיש תנאי שבכל דבר שבקדושה צריכים עשרה אנשים, אבל הם לא צריכים להיות מהותית חלק מהעניין, ובלשונו:

"בדבר אם תפילה בצבור די בשישה שלא התפללו וארבעה שהתפללו. הנה לכאורה אין להחשיב זה לתפלה בצבור,

¹ בהלכות סוכה לעומת זאת נפסק, שאין צורך שהסכך יעשה צל על כל השטח, אלא רובו ככולו. הסיבה לכך היא, שהתורה לא קבעה שיעור לגודל הסכך, ולכן מועיל הדין של רובו ככולו. גם בפסח, לחלק מהדעות צריך לשתות רוב כוס, מכיוון שהתורה לא קבעה את כמות היין שצריכה להיות בכוס, ואז ממילא אפשר להגיד רובו ככולו.

שתפילת הצבור שייכת רק כשכל הצבור מתפללים שהם כל העשרה. ורק לענין אמירת קדיש וקדושה שהעשרה שצריך הוא רק משום שדבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה סגי בזה שיהיו שם עשרה אף שארבעה כבר שמעו."

יש להוסיף, שגם לשיטתו שצריך שעשרה יתחילו ביחד את התפילה, נראה שאין הכוונה שכולם צריכים להתחיל באותה שנייה ממש, שאם כן שום תפילה לא תחשב תפילה בציבור, אלא העיקר שמתחילים פחות או יותר באותו זמן.

ג. בפועל נראה כפי שכתבו **המנחת יצחק** (שם) ו**הגרש"ז אויערבך** (הליכות שלמה ה, ח), שלכתחילה כאשר מתפללים ביחד תפילת לחש, טוב שעשרה יתפללו יחד וכך לצאת ידי חובת כל השיטות. כאשר אי אפשר ואין עשרה, מכיוון שחלק כבר התפללו וודאי שאפשר לסמוך על הסוברים שמספיק שישה (ובתנאי כמובן שישנם לפחות עוד ארבעה בבית הכנסת המשלימים לעשרה).

המתנה בחזרת הש"ץ

לפעמים, גם אם התחילו עשרה להתפלל ביחד, יש שמאריכים ומסיימים הרבה אחרי הציבור. כאשר יש מניינים גדולים זה לא מהווה בעיה, מכיוון שבדרך כלל יהיו עשרה אחרים שסיימו להתפלל ואפשר יהיה להתחיל בחזרת הש"ץ, אך מה יהיה הדין כאשר יש מספר מצומצם של אנשים, מותר להתחיל חזרת הש"ץ גם בלי שכל הקהל עונים לחזרה? בענין זה יש סתירה בשולחן ערוך:

מצד אחד, בעקבות דברי הרא"ש בתשובה (ד, יט) פסק **השולחן ערוך** (קכד, ד), שבמהלך חזרת הש"ץ על הקהל לשתוק, להאזין לברכות ולענות אמן, ואם אין תשעה אנשים שמקשיבים לברכות "קרובים להיות ברכותיו (של הש"ץ) לבטלה". בפשטות עולה, שעל מנת להתחיל את חזרת הש"ץ יש צורך בתשעה אנשים שיענו.

מצד שני, בעקבות דברי המהר"ם (הגהות מיימוניות תפילה ח, ט) פסק **השולחן ערוך** (נה, ו), שגם אם יש אחד (או אפילו ארבעה לדעת הרבה אחרונים) מהעשרה שעדיין מתפלל או אפילו ישן, אפשר להתחיל חזרת הש"ץ, ומוכח שלא צריך תשעה שיענו בחזרת הש"ץ.

יישוב הסתירה ולהלכה

א. ביישוב הסתירה כתב **שולחן ערוך הרב** (נה, ד) שיש לחלק בין קדיש לבין חזרת הש"ץ. כאשר השולחן ערוך הקל באדם המתפלל הוא דיבר על אמירת קדיש (ולכן הם כתובים בסימן נה העוסק בדיני קדיש). לעומת זאת תשובת הרא"ש המחייבת שכל המתפללים יקשיבו, עוסקת בדיני חזרת הש"ץ (ולכן הם כתובים בסימן קכד העוסק בדיני חזרת הש"ץ), וכך כתב **הבן איש חי** (ויחי):

"אם הם עשרה בצמצום, ואחד מהם מתפלל תפילת י"ח שאינו יכול לענות עמהם קדיש, אף על פי כן מצטרף עמהם, והוא הדין אפילו אם היו ב' או ג' או ד' מתפללים, כל שנשאר רוב שעונין קדיש ואמנים מותר לומר קדיש. מה שאין כן בחזרה דבעינן (שצריכים) תשעה שומעים חזרת ש"ץ ועונין אמן, וכאשר יתבאר לקמן."

ב. **הציץ אליעזר** (יב, ט) ו**הילקוט יוסף** (הערות ס' קכד) חלקו על החילוק שעשו האחרונים הנ"ל וכתבו, שמדברי הבית יוסף (שנראה בהמשך) משמע שאין חילוק בין קדיש לקדושה, ואם בסימן נה פסק השולחן ערוך שאפילו אם אחד מהנוכחים עדיין מתפלל אפשר לומר קדיש, הוא הדין בחזרת הש"ץ, וכשאחד מהנוכחים עדיין מתפלל אפשר להתחיל את חזרת הש"ץ.

הבית יוסף מביא את דברי ההגהות מיימוניות שפסק שגם אם אחד מהציבור עדיין מתפלל, אפשר להתחיל חזרת הש"ץ, מכיוון שנמצאים עשרה אנשים באותו מקום, השכינה שורה. לאחר מכן מביא הבית יוסף את דברי המהר"י בן רב, שמכאן אפשר ללמוד שגם לקדיש ולקדושה אפשר לצרף אדם העומד בתפילה - מוכח שיש השוואה בין הדינים.

אם כך כיצד יישוב את דברי השולחן ערוך שהביא את דברי הרא"ש, שכל התשעה צריכים להקשיב לדברי הש"ץ ולענות 'אמן'? הוא כתב, שיש לדייק בדברי השולחן ערוך שלא כתב שהמתפלל חזרת הש"ץ ללא תשעה עונים ברכותיו לבטלה, אלא "שקרובים ברכותיו לבטלה", משמע שמעיקר הדין אין בכך בעיה, אלא שבכל זאת ראוי שתשעה יענו לחזרת הש"ץ.

יש להוסיף, שלמרות שמעיקר הדין כפי שראינו לשיטתם גם אם אחד מהאנשים עדיין מתפלל אפשר להתחיל חזרת הש"ץ, לכתחילה (במקום שאין בכך טורח רב) פסק **השולחן ערוך** (נה, ז) בעקבות המהר"ם, שכדאי לחכות למתפלל הנוסף כדי לזכות גם אותו לענות קדושה, ובלשונו של הציץ אליעזר:

"מכל האמור ומבורר נראה דשפיר (= שבהחלט) אפשר לסמוך ולהקל ולהתחיל חזרת הש"ץ במניין מצומצם, גם כשאחד עומד עדיין בתפילה, מובן כשאין נחיצות ויש אפשרות לחכות, דצריכים לחכות עד שיגמור גם היחיד, וזהו גם אפילו כשיש בלעדיו עשרה, כדי לזכותו, כדאיתא במהר"ם שם וכנפסק בשולחן ערוך שם בסימן נה סעיף ז."

ג. **המגן אברהם** (נה, א) בדעה שלישית והמקילה ביותר לא הבין את השולחן ערוך כדעת הציץ אליעזר, אלא כדעת שולחן ערוך הרב (שצריך תשעה אנשים כדי להתחיל את חזרת הש"ץ), אך למעשה פסק שמספיק לחכות לששה אנשים בשביל להתחיל חזרת הש"ץ. בטעם הדבר הביא את **המהר"ל** שכתב, שמתוך כך שהרבה אנשים מדברים בחזרת הש"ץ מוכח שלא צריך תשעה עונים.

חזרת הש"ץ קצרה

לעיתים יש חשש שלא כל הנמצאים במניין יענו על ברכות החזן, במקרים כאלה על החזן להתנות שאם אין מספיק עונים אז תפילתו תהיה תפילת נדבה. אפשרות נוספת לפתור את הבעיה היא, להתפלל תפילה קצרה. **השולחן ערוך** (רלב, א) פסק, שאם הזמן קצר ויש חשש שיעבור זמן המנחה - יש להתפלל חזרת הש"ץ בנוסח מקוצר.

גם במקום שיש חשש שלא מספיק אנשים יענו על החזרה נחשב המקרה כשעת הדחק, ומותר לומר את חזרת הש"ץ בנוסח מקוצר (אם כי לדעת הקבלה אין לעשות כך). במקרה זה יש שסוברים שיש להתפלל עם החזן בלחש עד קדושה (רמ"א, כף החיים) ולהמשיך לאחר קדושה בתפילה, ויש שסוברים שיש לשתוק עד שיגיע החזן לקדושה, ולאחר קדושה להתחיל את התפילה.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו...²